

Kielentutkijan filosofiaa

Kielen ja ajattelun suhde on niin läheinen, ettei niiden välille aina haluta vetää rajaa edes teoriassa. Kielentutkimuksen suuntauksista tällä hetkellä suosituimpia on kognitiivinen kielitiede, jonka mukaan kieltä koskevan tiedon ja maailmantiedon välillä ei ole rajaa ja kielen ilmiöitä voidaan ymmärtää ja selittää ihmisen ajattelun ja fyysisten kokemusten pohjalta. Näin on tehty ennenkin, joskin silloin on puhuttu yleisemmin vain kielihistoriasta tai etymologiasta.

Eläviä ja kuolleita metaforia

Ihminen ymmärtää abstrakteja asioita rinnastamalla niitä konkreettisiin. Jos ajatuksia ei halua pyöritellä pelkästään omassa päässä, ne täytyy selostaa sanallisesti. Abstrakteja asioita voi selventää käyttämällä konkreettisia ilmauksia vertauskuvallisessa merkityksessä. Monet henkistä toimintaa kuvaavat sanat ovat suomen kielessä rakenteeltaan niin läpinäkyviä, että niiden syntyneen voi päätellä itse sanasta. Tällaisia ovat esimerkiksi ”käsi”-sanasta muodostetut ”käsittää” ja ”käsitellä” ja ”pää”-sanasta muodostetut ”päättää” ja ”päättellä”. ”Ajatteleminen” on asioiden ”ajamista” päässä.

Kun maailma ja sitä kuvaava sanasto muuttuvat, sanojen alkuperäiseen merkitykseen ja motivaatioon ei aina pääse käsiksi pelkästään nykytiedon avulla. Esimerkiksi ”pohtiminen” on alun perin tarkoittanut viljan puhdistamista viskaamalla sitä ”pohtimeksi” nimitetyllä äyskärin tapaisella työvälillä. Painavat jyvät ovat lentäneet kauemmas, kevyemmät akanat ja muut roskat ovat pudonneet matkalle. Ennen kuin viljaa päästiin pohtimaan, se piti puida, eli jyvät hakattiin irti lyömällä tähkiä puusta tehdyillä kapuloilla tai varstoilla. Verbi ”puida” on ”puu”-sanasta johdos. Sekä ”pohtiminen” että ”puiminen” voivat nykyään tarkoittaa minkä tahansa asioiden miettimistä, vaikka ne alkuaan ovat olleet maataloustermejä.

Maatalousmetaforat eivät ole ominaisia pelkästään suomalaiselle. Nykyään ensisijaisesti sivistystä ja hengenvil-

jelyä merkitsevä ”kulttuuri” erikielisinä muunnelmienä tulee latinan sanasta *cultūra*, joka tarkoittaa maanviljelyä. Kulttuuria syntyy, kun ei tyydytä luonnon antimiin sellaisinaan vaan niitä muokataan ja jalostetaan aktiivisesti.

Kieli ei synny ilman kulttuuria

Kun suomen kieltä kehitettiin sivistyskieleksi 1800-luvulla, sitä yritettiin tehdä karkeasti ottaen kolmella eri tavalla. Kansankielen kannattajat, joista tunnetuimpia olivat perinnetieteilijä Carl Axel Gottlund ja näytelmäkirjailija Jakob Fredrik Lagervall, olivat sitä mieltä, että mitään yhtä ja yhtenäistä kirjakieltä ei tarvittu. Kukin sai käyttää kieltä omalla tavallaan ja kirjoittaa sitä niin kuin puhuikin. Kun yleispuhekieltä ei vielä ollut, käytettiin paikallismurteita ja kiisteltiin siitä, mikä murre on paras ja kaunein.

Kieliopin kannattajat, kuten dosentti Gustaf Renvall ja *Kalevalan* koostaja Elias Lönnrot, halusivat ensin luoda selvät kieliopin säännöt, joiden mukaan kaikkien piti opetella käyttämään kirjakieltä. Kielioppeja kirjoitettiin kymmenittäin, kaikki keskenään erilaisia.

Kolmannen linjan edustajat, esimerkiksi filosofi J. V. Snellman ja suurtilallinen Agathon Meurman, kannattivat tarkoituksenmukaisuutta. Kielen uskottiin kehittyvän itsestään kelvolliseksi, kun sitä aktiivisesti käytettiin kirjallisessa ilmaisussa. Tähän jaksoivat uskoa

lähinnä muut kuin kielentutkijat. Nämä olivat jo kyllästyneet odottamaan.

Käytäntö osoitti lopullisesti, ettei mikään strategia sellaisenaan toiminut. Yhtenäinen ja riittävässä määrin yksiselitteinen kirjakieli ei syntynyt itsestään, vaan sen kehittyminen vaati tietoista ohjailua ja yleisesti tunnus-tettuja auktoriteetteja. Normitetusta kirjakielestä ei tullut koko kansan puhekieltä, ja kirjakieleenkin jäi variaation mahdollisuuksia. Hyvän kirjailijan tunnusmerkkinä pidettiin ja pidetään edelleenkin kykyä käyttää kieltä yksilöllisellä tavalla.

Ratkaiseva merkitys oli joka tapauksessa sillä, että kehittäminen ei jäänyt pelkästään virtuaaliselle tasolle. Kirjakieltä tarvittiin käytännössä, kun kouluissa alettiin opettaa eri aineita suomen kielellä, kun paikallishallinnossa ja alimmissa oikeusistuimissa alettiin käyttää suomea ja syntyi monenlaista yhdistys- ja harrastustoimintaa, jossa suomen kieli otettiin julkiseen käyttöön.

”Omallansa mies elääpi, konna toisen kohtalolla”

1800-luvun kielenkehityksessä johtavana periaatteena oli suomalaisen suosiminen. Elias Lönnrot arveli, että muinaisten kreikkalaisten kulttuuri oli kehittynyt erityisen korkealle tasolle siksi, että heillä oli kaikki oppisanat omalla kielellään. Asioita oli helpompi ymmärtää, kun itse sana kertoi niistä jotakin olennaista. Siksi ei suomalaistenkaan kannattanut puhua esimerkiksi *filosofiasta* tai *logiikasta*, koska nämä vierasperäiset sanat eivät sanoneet muita kieliä osaamattomalle yhtään mitään, vaan *maal-lisesta viisaudesta*, *tietoviisaudesta* tai *viisaustieteestä* sekä *ajatusopista*, *ajatusieteestä* tai *ymmärrysopista*.

Nykyään tieteenteko edellyttää sekä termien muodon että sisällön määrittelyä. Lisäksi pelkät sanat ja määritelmät eivät riitä, vaan on tunnettava myös niiden tausta eli se käsitejärjestelmä, johon termit liittyvät. Vierasperäiset sanat voi määritellä yhtä hyvin kuin omaperäisetkin, ja kun tiede on kansainvälistä, vierasperäisten termien käyttö on usein helpompaa kuin uusien omaperäisten vastineiden luominen.

Jokapäiväisen käyttökielen kohdalla tilanne on toinen kuin erikoiskielissä. Yleiskielen sanat opitaan todellisissa kielenkäyttötilanteissa ja niiden merkitys päätellään itse. Käytännössä ihmiset saattavat ymmärtää sanojen merkitykset toisistaan poikkeavalla tavalla, ja kiistat voivat koskea yhtä hyvin lainattuja kuin omaperäisiä sanoja. Jonkun mielestä ”projekti” tarkoittaa vain suunnitelmaa tai luonnosta, jonkun toisen mielestä koko hanketta, jonka puitteissa suunnitelma toteutetaan. Erimielisyyttä voivat aiheuttaa myös murre-erot. Itäsuomalaisen mielestä ”tuima” tarkoittaa suolatonta, länsisuomalaisen mielestä taas väkevää tai voimakassuolaista.

Erikoisalojen termeiksi voidaan valita tavallisia yleiskielen sanoja määrittelemällä niiden merkitys ja asema kunkin alan käsitejärjestelmässä. Ne voivat kuitenkin olla käytössä salakavalina, koska jotkut ymmärtävät ne

räsmällisiksi termeiksi, toiset taas käsittelevät niitä tavallisina, merkitykseltään hieman epämääräisinä yleiskielen sanoina.

Kuka opettaisi ajattelemaan ja sanomaan?

Nykyään pidetään selvänä, että jokainen suomalainen oppii lukemaan ja kirjoittamaan. Näiden taitojen opettamiseen ja oppimiseen ollaan valmiita panostamaan sekä koulujärjestelmässä että henkilökohtaisessa elämässä. Lisäksi pidetään asiaankuuluvana, että oman ajattelun ja muistin jatkeena voi käyttää tietokoneita ja muita teknologiasovelluksia. Niidenkin käyttöä opiskellaan sekä kouluissa että omalla ajalla.

Ajattelu ja puhuminen ovat muun oppimisen edellytyksiä, mutta niitä itseään ei yleensä opeteta järjestelmällisesti. Alkeisopetusta tarjoavat kyllä innokkaat vanhemmat, jotka yrittävät saada taaperoitaa lausumaan ensimmäisiä tärkeitä sanojaan tai tottelemaan yksinkertaisia käskyjä, mutta kun sitten pitäisi vähän vanhempana esittää asiansa selkeästi, perustella väitteitään uskottavasti tai ratkaista käytännön ongelmia päättelemällä loogisesti, jokainen saa selvitä luonnonmenetelmällä miten parhaiten taitaa.

Kaikilta ei ajattelu tai ymmärrettävä viestintä onnistu luonnostaan. Pelkkä äänetön jurotus tai muutama epäselvä ynähdyks saattavat tutussa seurassa riittää kertomaan, mitä toinen ajattelee ja haluaa, mutta yhtä hyvin niistä voi seurata ymmärryksen puutetta tai sarja kohtalokkaita väärinkäsityksiä.

Tuloksellista ajattelua voi oppia ja opettaa yhtä hyvin kuin jotakin peliä tai tietokoneen käyttöä. Ajattelemalla voi luoda järjestystä yksityiskohtien kaaokseen, ja järjestelmällisesti päättelemällä voi ratkaista ongelman, joka ensi näkemältä tuntuu epätoivoisen sotkuiselta vyhydeltä. Kokemuksen myötä päähän karttuu valmiita ratkaisumalleja vastaisen varalle.

Kylmän rauhallista ajattelua voi opetella itse, mutta alkuun pääsee paremmin, jos siinä auttaa ja opastaa joku ulkopuolinen opettaja, joka oman tietonsa tai kokemuksensa pohjalta näyttää, miten ja missä järjestyksessä kannattaa edetä. Tällaista apua tarjotaan tavallisesti kriisitilanteissa, kun jokin vahinko on jo ehtinyt tapahtua tai ongelma kärjistyä ääri rajoille. Kuitenkin selkeän ajattelun, puhumisen ja puhutun ymmärtämisen pitäisi kuulua kansalaisen perustaitoihin. Sitä tarvitaan joka päivä arkisen elämän eri tilanteissa.

Koulussa opetetaan ratkaisemaan kielellisiä ja matemaattisia tehtäviä. Samalla opitaan järjestelmällistä ajattelua, mutta oppilas ei tätä yleensä itse huomaa. Hän luulee, että kysymys on pelkästään sanojen oikeinkirjoituksesta, taivuttamisesta tai laskutoimitusten oikeista lopputuloksista. Niilläkin on arvonsa, mutta vielä tärkeämpää on henkisten kykyjen yleinen kehittäminen. Asian tekisi selvemmäksi, jos ajattelua, puhumista ja argumentointia opetettaisiin varta vasten niin, että jokainen tajuaisi, mistä ja miten tärkeästä asiasta on kysymys.